

دیدگاه اقشار مختلف شهر زاهدان درباره ازدواج و تنظیم خانواده

دکتر فاطمه رخشانی* * * عبدالواحد رزاقی* * * مالک رخشانی* * *

Opinion of people about marriage and family planning in Zahedan

F. Rakhshani

A. Razaqi

M. Rakhshani

□ Abstract

Background : One of the essential approaches or necessary strategies for family planning in every population is the recognition of cultural, economic and social background of a society.

Objective : To obtain the viewpoints of people about family planning.

Methods : Through a qualitative research using Focus Group Discussion method, 16 groups including males and female, Shieeh and Sonni Tollabs from suburbs and center of Zahedan city, were studied in 1999.

Findings: People of the suburbs and Sonni Tollabs mentioned a lower age for marriage in comparison with other groups. Choosing a spouse, and the determining role of parents in the past, was mentioned by the majority of groups. They emphasized that youths have a high authority in decision- making nowadays. The majority of groups mentioned that first childbirth occurs immediately after marriage. People of suburbs and Sonni Tollab agreed with limited number of children in comparison with other groups.

Conclusion : All the studied groups agreed with limited number of children but their different reasonings must be taken into account for conducting successful educational programs.

Keywords: Qualitative Research, Family Planning, Population's Opinion

□ چکیده

زمینه : یکی از راه کارهای لازم تنظیم خانواده در هر جامعه، شناسایی زمینه‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی برای اجرای سیاست تنظیم خانواده است.

هدف: مطالعه به منظور شناسایی دیدگاه‌های اقشار مختلف جامعه درباره مسائل تنظیم خانواده انجام شد.

مواد و روش‌ها : این مطالعه کیفی با استفاده از پرسش‌نامه راهت‌ما و به روش بحث گروهی متمرکز بر روی ۱۶ گروه از زنان و مردان حاشیه و مرکز شهر و طلاب زن و مرد اهل تسنن و تشیع شهر زاهدان در سال ۱۳۷۸ انجام شد.

یافته‌ها: سن مناسب ازدواج از نظر افراد حاشیه شهر و طلاب تسنن پایین‌تر از سایر گروه‌ها بود. در مورد تصمیم‌گیری برای ازدواج جوان‌ها، اکثر گروه‌ها به نقش تعیین‌کننده خانواده در گذشته و تغییر آن به سمت افزایش نقش تصمیم‌گیری جوانان در ازدواج اشاره کرده بودند. اکثر گروه‌های شرکت‌کننده معتقد بودند که زوجین معمولاً بلافاصله بعد از ازدواج صاحب فرزند می‌شوند. تعداد مناسب فرزند در بین زنان و مردان حاشیه شهر و طلاب اهل تسنن بیشتر از سایر گروه‌ها بود. محدود کردن فرزند مورد توافق همه گروه‌ها بود، ولی دلایل متفاوتی برای آن ذکر می‌کردند.

نتیجه‌گیری: به دلیل تفاوت بین گروه‌ها، لازم است در برنامه‌های آموزشی دیدگاه‌های اقشار مختلف به تفکیک مدنظر قرار گیرد تا اثربخشی برنامه‌ها تضمین شود.

کلید واژه‌ها: مطالعه کیفی، تنظیم خانواده، دیدگاه جامعه

* استادیار دانشگاه علوم پزشکی زاهدان

** مربی و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم پزشکی زاهدان

□ مقدمه:

یکی از راه کارهای لازم تنظیم خانواده این است که زمینه‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی جامعه برای اجرای سیاست تنظیم خانواده شناسایی شود. طرز تلقی افراد جامعه و برداشت آنها از سن مناسب ازدواج، تعداد فرزندان، فرزند دختر و پسر و فاصله آنها، وضعیت عملکرد آنها در زمینه تعداد فرزند موجود و فاصله گذاری، به ارزشیابی میزان پیشرفت تنظیم خانواده و اجرای سیاست‌های جمعیتی کمک می‌نماید. لازم است اثرات فرهنگی ناشی از تفاوت‌های مذهبی، زبان، ارزش‌ها، عادت‌ها و آداب و رسوم بر رفتار جمعیتی مردم بررسی شود و به دنبال آن آموزش‌های لازم و تغییری که منطبق با سیاست جمعیتی است اتخاذ گردد. انجام پژوهش‌هایی در چهارچوب بررسی آگاهی، طرز تلقی و نیز عملکرد جمعیت، زمینه ساز تنظیم سیاست‌های جمعیتی است.^(۱)

فاصله اولین تولد عامل مهمی در باروری است و هر چه این فاصله بیشتر باشد، باروری کمتر خواهد بود.^(۶) مطالعه‌ای در آسام هند نشان داد زوج‌های دارای دو فرزند پسر زنده، نسبت به خانواده‌های بدون پسر و یا دارای یک پسر، تمایل کمتری به داشتن فرزند سوم نشان می‌دهند.^(۷) در مطالعه دیگری در هندوستان، خانواده‌های کوچک‌تر نسبت به خانواده‌های بزرگ‌تر به طور معنی داری فرزند پسر بیشتری داشتند.^(۲)

این مطالعه به منظور شناسایی دیدگاه‌های اقشار مختلف جامعه درباره مسائل تنظیم خانواده انجام شد.

□ مواد و روش‌ها:

این مطالعه کیفی در سال ۱۳۷۸ بر روی ۱۶ گروه از اقشار مختلف شهر زاهدان انجام شد. به این ترتیب که از مردان حاشیه (اهل تسنن) و مرکز شهر، از زنان حاشیه (اهل تسنن) و مرکز شهر، از طلاب زن و مرد اهل تشیع و از طلاب زن و مرد اهل تسنن هر کدام دو گروه وارد مطالعه شدند. همگنی اعضای گروه از لحاظ سن، تحصیلات و مسائل فرهنگی در جلسات مدنظر قرار گرفت. روش جمع آوری اطلاعات در مورد گروه‌های مختلف به صورت مباحثه گروهی روی عنوان خاص (Focus Group Discussion) بود.

گردانندگان گروه‌ها و نویسندگان قبلاً آموزش‌های لازم را در کارگاه آموزشی مطالعات کیفی دیده بودند. در هر گروه حداقل ۶ تا ۱۰ نفر شرکت داشتند. افراد هر گروه با هماهنگی مسئولین مراکز بهداشتی-درمانی از میان افراد همگن به این مراکز دعوت شدند و در حوزه‌های علمیه نیز جلسات در محل حوزه‌ها به همین ترتیب برگزار شد. بحث گروهی به مدت یک ساعت و نیم با هدایت هماهنگ کننده گروه‌ها و بر اساس پرسش‌نامه راهنما صورت گرفت. پرسش‌نامه راهنما پس از تهیه و اظهار نظر کارشناسان و مسئولین امور بهداشتی استان اصلاح شده و سپس به تائید کمیته بهداشت باروری وزارت متبوع رسیده بود. جلسات بحث گروهی در محل کار، مراکز بهداشتی درمانی شهری، مسجدها یا حوزه‌های علمیه برگزار می‌شد.

□ یافته‌ها:

در مورد سن ازدواج تفاوت قابل ملاحظه‌ای بین اقشار حاشیه و مرکز شهر و نیز اهل تسنن و تشیع

دلایل آنان برای نقش تعیین کننده والدین در تصمیم‌گیری در ازدواج، پایین بودن سن ازدواج و عدم اعتماد والدین به فرزندان بود.

مهم‌ترین دلایل در مورد نقش تعیین کننده دختر و پسر در تصمیم‌گیری ازدواج عبارت بودند از: بالا رفتن سطح تحصیلات والدین و دختر و پسرها، نقش رسانه‌های جمعی در تغییر طرز تفکر، بالا رفتن آمار طلاق.

در مورد زمان تولد اولین فرزند و تعداد مناسب فرزند، گروه‌های مورد مطالعه معتقد بودند که معمولاً زوجین بلافاصله بعد از ازدواج صاحب فرزند می‌شوند و بندرت در ابتدای ازدواج از روش‌های پیشگیری استفاده می‌کنند (جدول شماره ۲).

مشاهده شد و مردان و زنان حاشیه شهر و نیز طلاب اهل تسنن به سنین ازدواج پایین‌تری نسبت به اقشار دیگر اشاره کردند. در مورد انتخاب همسر اکثر گروه‌ها به نقش مهم پدر و مادر معتقد بودند (جدول شماره ۱). دلایل ذکر شده برای پایین بودن سن ازدواج عبارت بودند از: عیب دانستن ماندن دختر در خانه، ازدواج دختر در صورت آمدن اولین خواستگار، جلوگیری از انحراف و اعتیاد جوانان و دلایل مذهبی در خانواده‌های سنتی. دلایل ازدواج در سن بالا به ادامه تحصیل دختر و پسر، یافتن شغل و مسکن، بالا رفتن توقعات و مخارج زندگی اشاره نمودند. در بحث‌ها بیان شد که در گذشته بیشتر خانواده‌ها برای فرزندان‌شان تصمیم می‌گرفتند، ولی حالا دخترها و پسرها نقش تعیین کننده‌ای در این تصمیم دارند.

جدول ۱ :

دیدگاه گروه‌های مورد مطالعه درباره سن مناسب ازدواج و فرد تصمیم گیرنده برای انتخاب همسر

گروه‌های مطالعه	سن مناسب ازدواج برای دختر و پسر			تصمیم گیرنده برای انتخاب همسر		
	کمتر از ۲۰ سال	۲۰-۲۵ سال	بالای ۲۶ سال	پدر و مادر	دختر و پسر	هر دو باهم
زنان مرکز شهر	-	دختران	پسران	-	اکثریت	-
زنان حاشیه شهر	دختران	پسران	-	اکثریت	-	-
مردان مرکز شهر	-	دختران	پسران	-	اکثریت	-
مردان حاشیه شهر	دختران، پسران	-	-	اکثریت	-	-
طلاب زن تشیع	-	دختران	پسران	-	اکثریت	اکثریت
طلاب زن تسنن	دختران، پسران	-	-	-	اکثریت	-
طلاب مرد تشیع	دختران	پسران	-	اکثریت	-	-
طلاب مرد تسنن	دختران	پسران	-	اکثریت	-	-

جدول ۲:

دیدگاه افراد مورد مطالعه در مورد زمان تولد اولین فرزند و تعداد مناسب فرزند

گروه‌های مطالعه	زمان تولد اولین فرزند		تعداد مناسب فرزند	
	بلافاصله بعد از ازدواج	چند سال بعد از ازدواج	دو فرزند	بیش از دو فرزند
زنان مرکز شهر	اکثریت	اقلیت	اکثریت	اقلیت
زنان حاشیه شهر	کلیه افراد	-	اقلیت	اکثریت
مردان مرکز شهر	کلیه افراد	-	اقلیت	اکثریت
مردان حاشیه شهر	اکثریت	اقلیت	اقلیت	اکثریت
طلاب زن تشیع	اکثریت	اقلیت	اقلیت	اکثریت
طلاب زن تسنن	اکثریت	اقلیت	اقلیت	اکثریت
طلاب مرد تشیع	اکثریت	بسیار کم	اکثریت	اقلیت
طلاب مرد تسنن	اکثریت	بسیار کم	اقلیت	اکثریت

عبارت بودند از: برای این که بچه‌ها در بزرگسالی غمخوار هم باشند، در صورت فوت یکی از فرزندان بقیه جایگزین آن شوند، خدا هر چه بچه دهد روزی اش را می‌دهد، برای آن که هر کدام از بچه‌ها خواهر و برادر داشته باشند، اگر بتوان بچه‌ها را خوب تربیت کرد هر چه بیشتر باشند بهتر است، برای آن که نسل زیاد شود و به جامعه خدمت کنند.

در مورد جنس فرزند و محدود کردن تعداد فرزندان، اکثر خانواده‌ها دوست داشتند از هر دو جنس فرزند داشته باشند و تعدادی نیز بیان داشتند که خانواده‌ها سعی می‌کنند حتماً فرزند پسر داشته باشند. مردان مرکز و حاشیه شهر ترجیح می‌دادند فرزند پسر داشته باشند و به دلایلی چون کارآیی بیشتر پسر، بقای نسل، ازدواج سریع‌تر دختر و جدایی از خانواده، دفاع

مهم‌ترین دلایل تولد اولین فرزند بلافاصله بعد از ازدواج عبارت بودند از: ترس از بچه دار نشدن در صورت جلوگیری از بارداری، عدم آشنایی با روش‌های مناسب پیشگیری، ازدواج در سنین بالا، رهایی از تنهایی، علاقه به بچه، توصیه و اصرار اطرافیان و خانواده، اعتقاد به خواست خداوند و لزوم فرزند زیاد در بین مسلمین، دلگرم شدن جوانان به زندگی و برای سرگرم شدن زنان خانه دار با بچه داری. دلایل بچه دار شدن چند سال بعد از ازدواج عبارت بودند از: تثبیت وضع شغلی و مسکن خانواده، استراحت و تفریح بیشتر، ادامه تحصیل یا اتمام آن. اکثر افراد شرکت کننده به تعداد بیش از دو فرزند اشاره داشتند و البته اغلب چهار فرزند را مناسب می‌دانستند. دلایل آنها برای داشتن این تعداد فرزند

است، می‌خواهند نسل‌شان زیاد شود، داشتن فرزند از هر دو جنس، می‌خواهند وقتی می‌میرند پای تابوتشان را فرزندشان بگیرد و مجلس ترحیم شلوغ باشد.

□ بحث و نتیجه‌گیری :

دیدگاه اقشار مختلف در مورد سن ازدواج دختر و پسر تفاوت بارزی داشت که حاکی از تفاوت دیدگاه‌های ساکنین حاشیه و مرکز شهر و همچنین اهل تسنن و تشیع بود، ضمن آن که دلایل آنان در این زمینه نیز با هم متفاوت بود. در مجموع تمایل به ازدواج در سنین پایین کمتر بود. در کشور ما در شرایطی که ۹۹ درصد مردم شرایط حداقل یک بار ازدواج کردن را دارند، میانگین سن ازدواج دختران از کمتر از ۱۹ سال در سال ۱۳۶۵، به بیش از ۲۰ سال در سال ۱۳۶۹ افزایش یافته است.^(۱) در مطالعه‌ای که در کشورهای

از خانواده در درگیری‌ها اشاره می‌کردند.

در مورد محدود کردن تعداد فرزندان، اکثر قریب به اتفاق خانواده‌ها با محدود کردن فرزندان موافق بودند و دلایل موافقت آنان عبارت بودند از: تربیت بهتر فرزند، مشکلات اقتصادی، سلامتی مادر و فرزند، مشغله کاری، کمبود منابع طبیعی، تأمین توقعات فرزندان، امکان زندگی راحت‌تر برای نسل بعد، کمبود مدرسه، راحتی و آسایش والدین، فرزند زیاد و کمبود محبت (جدول شماره ۳).

دلایل افرادی که با محدود کردن فرزند مخالف بودند عبارت بود از: بچه را خدا می‌دهد و از گرسنگی نمی‌میرد، بچه دین‌دار هر چه بیشتر باشد بهتر است، اگر زن بتواند بچه را بزرگ کند جلوگیری کردن گناه است، باید آن قدر بچه آورد تا تعدادی از آنها حافظ قرآن شوند، تربیت بچه صواب دارد، جلوگیری حرام

جدول ۳ :

دیدگاه گروه‌های مورد مطالعه در مورد جنسیت فرزندان و محدود کردن تعداد آنها

دیدگاه افراد گروه‌های مطالعه	جنس ارجح در فرزندان خانواده			محدود کردن فرزندان	
	دختر	پسر	هر دو	موافق	مخالف
زنان مرکز شهر	اکثریت	-	اقلیت	کلیه افراد	
زنان حاشیه شهر	-	اقلیت	اکثریت	اکثریت	
مردان مرکز شهر	اقلیت	اکثریت	-	کلیه افراد	
مردان حاشیه شهر	-	اکثریت	اقلیت	اکثریت	اقلیت
طلاب زن تشیع	-	اقلیت	اکثریت	کلیه افراد	-
طلاب زن تسنن	اقلیت	اقلیت	اکثریت	اکثریت	اقلیت
طلاب مرد تشیع	-	اقلیت	اکثریت	اکثریت	اقلیت
طلاب مرد تسنن	-	اقلیت	اکثریت	اکثریت	اقلیت

چند فرزند فوری وجود دارد. بدین ترتیب که پس از ازدواج و قبل از به وجود آمدن تفاهم بین زوجین و برنامه ریزی برای بچه دار شدن، فرزند اول و بدون فاصله لازم فرزند بعدی یا به عرصه وجود می‌گذارد. اغلب این فرزندان فرصت لازم برای تغذیه کامل از شیر مادر، کنترل بهداشت، امکان پرورش روانی، جسمانی و اجتماعی ندارند و بهداشت مادر و کودک هر دو در خطر است.^(۱)

ترس از ناباروری که تقریباً در بین همه اقشار مشترک است حاکی از زیر ساخت‌های فکری مردم در این زمینه است. مردم باید با مکانیسم عمل وسایل پیشگیری آشنا و مطمئن شوند که روش‌های پیشنهادی خطری متوجه زوجین نمی‌نمایند. از سوی دیگر تأثیر سایر افراد در تصمیم‌گیری زوجین نیز از جمله مشکلات است که در صورت افزایش توان آنها در تصمیم‌گیری و ثبات عقیده می‌توان انتظار داشت زوجین بدون فشار اطرافیان و حرف مردم، زمان آوردن اولین فرزند خود را انتخاب نمایند. تقویت مشاوره‌های قبل از ازدواج می‌تواند در رفع مشکل فوق مدنظر قرار گیرد.

در مورد تعداد فرزند مناسب هنوز هم در بین اقشار مختلف تفاوت وجود دارد. البته این بینش بر اساس اظهارات شرکت‌کنندگان نسبت به سال‌های قبل تفاوت کرده و در تعداد فرزند مورد تمایل کاهش مشاهده می‌شود.

اعتقاد به بهتر بودن پسر یا شادی و شرف والدین در صورت داشتن فرزند پسر همچنان در جامعه وجود دارد، ولی در اقشار مذهبی و روحانیت به دلیل یک سری اعتقادات این قضیه حل شده است و می‌توان از آنها برای انتقال این مفاهیم به سایر اقشار جامعه بهره

قزاقستان، قرقیزستان، ترکمنستان و ازبکستان انجام شد، مردم معتقد بودند که مردها باید در سن ۲۵ و زنان در سن ۲۰ سالگی ازدواج نمایند.^(۱۰) آن چه مسلم است این که باید در مورد خطر ازدواج در سنین پایین و زایمان‌های زودرس به اقشار فوق آموزش داد.

کلیه گروه‌های مورد بررسی به این قضیه اشاره داشتند که در گذشته والدین نقش تعیین‌کننده‌تری داشته‌اند، ولی حالا نظر فرزندان بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرد. چنین تغییری در انتقال تصمیم‌گیری از والدین به فرزندان و یا هر دو با هم، ضمن آن که رشد فرهنگی در مشارکت جوانان برای ازدواج را روشن می‌سازد، لزوم بالا بردن مهارت‌های انتخاب همسر در جوانان را گوشزد می‌نماید. به هر حال در صورت عدم شناخت کافی در مورد چگونگی انتخاب همسر در قشر جوان ممکن است شاهد ازدواج‌های ناموفق در آینده باشیم.

در مورد زمان تولد اولین فرزند، اکثر گروه‌های شرکت‌کننده معتقد بودند که معمولاً زوجین بلافاصله بعد از ازدواج صاحب فرزند می‌شوند. البته در مراکز شهر این مسأله را ناخواسته می‌دانستند و دلایل متعددی نیز برای آن بیان می‌کردند.

مطالعه‌ای بر روی افراد تازه ازدواج کرده در چین نشان داد که اکثر زوج‌ها روش‌های پیشگیری را بعد از تولد اولین فرزند استفاده می‌کردند و طی دو سال اول ازدواج صاحب فرزند شدند.^(۱۱)

مطالعه‌ای در هندوستان نشان داد که سن ازدواج، سطح سواد، سن، نقش زن در تصمیم‌گیری و درآمد نقش مؤثری در طول فاصله اولین تولد در زنان هندو در منطقه شهری آسام دارند.^(۸)

در اکثر جوامع در حال توسعه و در کشور ما رویه

کاست. با آموزش مهارت‌های زندگی به جوانان و پشایبندی آنان به اصول اخلاقی می‌توان اصرار خانواده‌ها به ازدواج سریع پسران را کاهش داد. مشاوره‌های قبل از ازدواج باید بر استفاده از وسایل پیشگیری در ابتدای ازدواج و عدم تأثیر سوء آنها در تولیدمثل تأکید نمایند. همچنین راه‌اندازی مراکز مشاوره تعیین جنسیت، آموزش از طریق روحانیون اهل تشیع و تسنن و آموزش غیر مستقیم در رسانه‌های گروهی توصیه می‌شود.

▣ سپاسگزاران:

از حمایت مالی سازمان جمعیت ملل متحد و کمیته تحقیقات بهداشت باروری وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و همچنین همکاری صمیمانه مرکز بهداشت استان، مرکز بهداشت شهرستان زاهدان، طلاب مسجد مکی، مسجد صدیقی، حوزه‌های علمیه برادران و خواهران، آموزش و پرورش ناحیه دو و اداره برق شهرستان زاهدان قدردانی می‌شود.

▣ مراجع:

- 1- جهانفر محمد. جمعیت و تنظیم خانواده. تهران، اورنج، ۱۳۷۹، ۵۳-۵۴
2. Clark S. Son preference and sex composition of children: evidence from India. *Demography* 2000; 37(1): 95-108
3. Haughton J, Haughton D. Son preference in Vietnam. *Stud Fam Plann* 1995; 26(6): 325-7
4. Koc I. Determinants of contraceptive use and method choice in Turkey. *J Biosoc Sci* 2000; 32(3): 329-42

جست. در ضمن لازم است مشاوره‌های تعیین جنسیت فرزند قبل از بارداری راه‌اندازی شود تا در صورت موفقیت بتوان با تکمیل فرزندان از هر دو جنس به تمایلات خانواده‌ها پاسخ مثبت داد.

مطالعه‌ای به روش بحث گروهی متمرکز در منطقه پنجاب پاکستان نشان داد که زنان، پسر را به خصوص به دلایل اقتصادی ترجیح می‌دهند.^(۱۲) مطالعه‌ای در آفریقا نشان داد که فاصله بارداری بعد از تولد پسر به طور معنی‌داری طولانی‌تر از فاصله بارداری بعد از دختر است که حاکی از سرمایه‌گذاری بیشتر والدین روی پسر است.^(۹،۵) مطالعه‌ای در ویتنام نشان داد اگر ترجیح فرزند پسر در جامعه وجود نداشت، میزان کل باروری ۱۰ درصد کمتر از سطح فعلی بود.^(۳) مطالعه‌ای در ترکیه نشان داد که استفاده از روش‌های پیشگیری و انتخاب روش‌های جلوگیری بستگی به جنس فرزندان زنده زوجین دارد که حاکی از ترجیح پسران است.^(۴)

کلیه گروه‌های مورد مطالعه با محدود کردن تعداد فرزندان موافق بودند، اما دلایل آنها با هم متفاوت بود. اهل تسنن معتقد بودند اگر انگیزه افراد برای محدود کردن فرزندان، جنبه‌های اقتصادی و رزق و روزی باشد از نظر اعتقادی اشکال دارد چون خداوند روزی انسان را می‌رساند، ولی اگر انگیزه اصلی تربیت صحیح اولاد باشد قابل قبول است. این مطلب باید در پیام‌های بهداشتی و صحبت‌های سایر مبلغین در نظر گرفته شود تا با احترام به عقاید مردم بتوان دلایل درست و منطقی در این زمینه را در اختیار آنان قرار داد.

در پایان به نظر می‌رسد با تشویق دختران به تحصیل و ادامه آن بتوان از ازدواج آنها در سنین پایین

5. Mace R, Sear R. Birth interval and the sex of children in a traditional African population: an evolutionary analysis. *J Biosoc Sci* 1997; 29(4): 499-507
6. Nath DC, Singh KK, Land KC, Talukdar PK. Age of marriage and length of the first birth interval in a traditional Indian society: life table and hazards model analysis. *Hum Biol* 1993; 65(5): 783-97
7. Nath DC, Land KC. Sex preference and third birth intervals in a traditional Indian society. *J Biosoc Sci* 1994; 26(3): 377-88
8. Nath Dc, Land KC, Goswami G. Effects of the status of woman on the first-birth interval in Indian urban society. *J Biosoc Sci* 1999; 31(1): 55-69
9. Nath DC, Leonetti DL, Steele MS. Analysis of birth intervals in a non-contracepting Indian population: an evolutionary ecological approach. *J Biosoc Sci* 2000; 32(3): 343-54
10. Perception of family planning and reproductive health issues. John Hopkins School of Public Health, 1994, WWW.IPPF.COM
11. Zheng Z. Social-demographic influence on first birth interval in China, 1980-1992. *J Biosoc Sci* 2000; 32(3): 315-27
12. Winkvist A, Akhtar HZ. God should give daughters to rich families only: attitudes towards childbearing among low-income women in Panjab- Pakistan. *Soc Sci Med* 2000; 51(1): 73-81